

ALBERT ZASTAWNY

**NACZYNIA KULTURY CERAMIKI SZNUROWEJ
TYPU KSIĄŻNICE WIELKIE
Z KRYSPINOWA, STAN. 2, POW. KRAKOWSKI**

W 1992 roku pracownicy Muzeum Archeologicznego w Krakowie — mgr mgr A. Matoga i R. Naglik — przeprowadzili wizytację konserwatorską na stanowiskach 2 i 3 w Kryspinowie, gm. Liszki¹. Od mieszkańca tej miejscowości, p. B. Kalczyńskiego, otrzymali oni wówczas informację, iż w okolicy wymienionych stanowisk znane mu są miejsca odkrycia kilku naczyń glinianych, w większości we fragmentach, oraz przepalonych kości. Do materiałów tych udało się nie tylko dotrzeć, a następnie przekazać je do Muzeum, ale również — na podstawie wskazówek znalazcy — dokładnie zlokalizować w terenie. Ustalono, że w wyniku podejmowania na przestrzeni kilku lat różnego typu prac ziemnych, zniszczeniu uległo 5 lub 6 grobów, pochodzących z różnych okresów. Wystąpiły one w bezpośrednim sąsiedztwie, a częściowo także w samym obrębie, zasięgu stanowiska nr 2 w Kryspinowie — cmentarzyska z okresu wpływów rzymskich, badanego wykopaliskowo przez prof. dr. hab. K. Godłowskiego z Instytutu Archeologii UJ.

Wśród pozyskanych i przechowywanych obecnie w Muzeum Archeologicznym w Krakowie zabytków znajduje się ceramika pochodząca z pięciu naczyń: jednego, zachowanego w całości oraz czterech dalszych, dających się zrekonstruować z fragmentów. Części dwóch z nich, odkrytych wspólnie z dużą ilością przepalonych kości ludzkich, należy interpretować jako pozostałość grobu kultu-

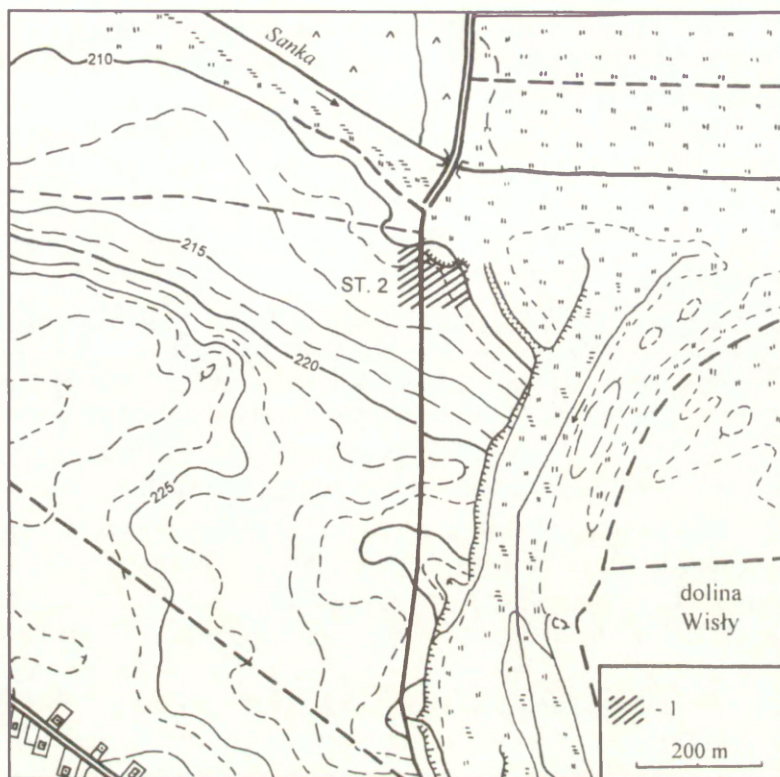
¹ Sprawozdanie z wizytacji konserwatorskiej stanowisk w Kryspinowie, autorstwa mgr A. Matogi i mgr R. Naglika, znajduje się w archiwum Działu Ochrony Zabytków Archeologicznych Muzeum Archeologicznego w Krakowie.

Ryc. 1. Położenie geograficzne stanowiska 2 w Kryspinowie, gm. Liszki (regionalizacja wg J. Kondrackiego: 1994). 1 — stanowisko w Kryspinowie, 2 — granice makroregionów, 3 — granice mezoregionów

Fig. 1. Geographic location of Site 2 in Kryspinów, Liszki commune (regional division after J. Kondracki 1994). 1 — the site in Kryspinów, 2 — macroregion borders, 3 — mezoregion borders

ry łużyckiej. Trzy następne pochodzą z innego skupiska. Znajduje się wśród nich fragmentarycznie zachowana popielnica (?), związana również z kulturą łużycką, natomiast dwa pozostałe — to naczynia kultury ceramiki sznurowej, będące przedmiotem niniejszego omówienia.

Ryc. 2. Położenie topograficzne stanowiska 2 w Kryspinowie, gm. Liszki: 1 — zasięg stanowiska na podstawie wyników badań wykopaliskowych prowadzonych przez Instytut Archeologii UJ
 Fig. 2. Topographic location of Site 2 in Kryspinów, Liszki commune: 1 — reach of the site according to excavations conducted by Archaeological Institute of the Jagiellonian University

LOKALIZACJA ZNALEZISK

Stanowisko nr 2 w Kryspinowie położone jest w odległości ok. 10 km na zachód od Krakowa (ryc. 1), w strefie pogranicza dwóch jednostek fizycznogeograficznych: Garbu Tenczyńskiego, będącego częścią składową Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej oraz Bramy Krakowskiej, której osią centralną jest dolina Wisły na odcinku pomiędzy dwiema Kotlinami — Sandomierską i Oświęcimską. Obszar, jaki stanowisko zajmuje, zlokalizowany jest w końcowej partii łagodnie opadającego ku wschodowi stoku prawego obrzeżenia dolnej Sanki, w bezpośrednim sąsiedztwie miejsca zbiegu dolin zalewowych tej ostatniej i Wisły (ryc. 2, fot. 1). Na północ i wschód od stanowiska występują liczne, często wysokie skarpy terenowe ograniczające zasięg teras dennych obu rzek. Skłon, na któ-

rym lokuje się omawiany punkt osadniczy, położony jest powyżej poziomu dolin zalewowych Sanki i Wisły o ok. 4–5 m. Na stanowisku oraz w jego bezpośrednim sąsiedztwie występują gleby piaszczyste.

Naczynia kultury ceramiki sznurowej (KCS) odkryto podczas budowy gazociągu, biegnącego wzdłuż drogi gruntowej przecinającej na linii N–S stanowisko 2 w Kryspinowie. Na uwagę zasługuje fakt, że teren ten został wcześniej w całości rozpoznany wykopaliskowo (Godłowski 1972), a jedynym odcinkiem nie objętym badaniami była wspomniana droga gruntowa oraz jej pobocze, w którym później wykopano rów pod instalację gazociągową (ryc. 3). Według relacji znalazcy, naczynia, z których jedno wydobyto w całości, pozyskano w miejscu położonym ok. 2 m na wschód od drogi. Dzieliła je odległość ok. 1,5 m. Przy jednym z naczyń znajdować się miały skorupy, zidentyfikowane później jako fragmenty ceramiki kultury łużyckiej. Nie jest znana głębokość, na której natrafiono na naczynia KCS. W ich sąsiedztwie nie wystąpiły żadne inne zabytki. Brak jest też danych na temat jamy, w której mogłyby być one złożone, zapewne nie zaobserwowanej w trakcie prowadzenia mechanicznych robót ziemnych.

Naczynia z Kryspinowa pochodzą niewątpliwie ze zniszczonego obiektu grobowego. Ich zbliżone cechy technologiczne, a zwłaszcza stylistyczne oraz stosunkowo niewielka odległość w jakiej od siebie wystąpiły, wydają się wskazywać, że złożono je wspólnie jako wyposażenie tego samego pochówku. Piaszczyste podłoże, w którym wykopano grób, sugeruje, że mógł on mieć formę niegłębszej, jednoczęściowej jamy. Pojedyncze skorupy kultury łużyckiej, które według ustnej relacji odkryto w pobliżu jednego z naczyń KCS, należy traktować jako pochodzące z grobu z epoki brązu, zlokalizowanego być może w sąsiedztwie obiektu neolitycznego.

W kontekście omawianych tu znalezisk, bardzo interesująca jest informacja o odkryciu przez K. Godłowskiego podczas badań w obrębie cmentarzyska z okresu wpływów rzymskich jamy zaliczonej do kultury ceramiki sznurowej (Godłowski 1972, s. 130). Z opublikowanego planu stanowiska wynika, że jama ta (ob. 19) zlokalizowana jest zaledwie o 7 m na NE od miejsca pozyskania prezentowanych w niniejszym omówieniu naczyń (ryc. 3). Obiekt ma kształt regularnego², wydłużonego na osi N–S owalu i wymiary ok. 200 x 160 cm, a w jego wypełnisku wystąpiły wyłącznie fragmenty naczyń. Neolityczne materiały ze st. 2 w Kryspinowie nie zostały opracowane. Jeśli wykluczyć osadowy charakter tego obiektu (takie odkrycia należą w Małopolsce do wyjątkowych; por. Kopacz 1986, Włodarczyk 1999), z dużym prawdopodobieństwem sądzić można, że jama 19, o wymiarach i kształcie analogicznym jak w przypadku płaskich grobów jamowych

² Kształt i wymiary obiektu opisano wyłącznie na podstawie publikowanego przez K. Godłowskiego (1972) planu cmentarzyska (brak szczegółowej charakterystyki i rysunku rzutów jamy).

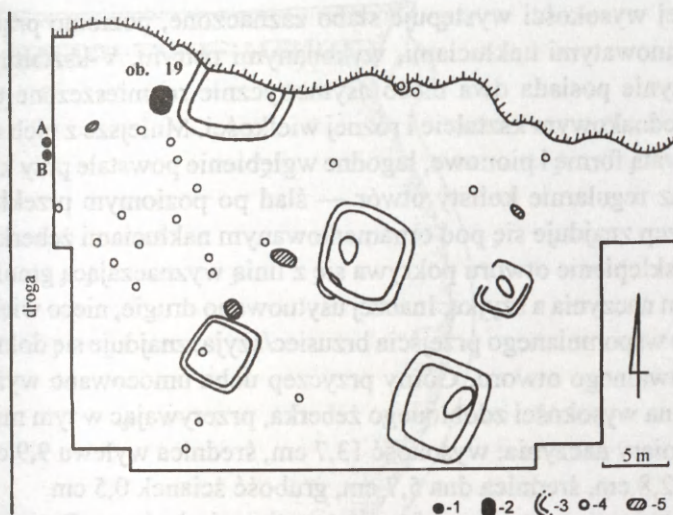

Fot. 1. Położenie stanowiska nr 2 w Kryspinowie, gm. Liszki, z lokalizacją miejsca odkrycia naczyń kultury ceramiki sznurowej (oznaczone kółkiem), Widok od NW (fot. J. Poleski)

Photo 1. Site 2 in Kryspinów, Liszki commune, with the place where vessels of the Corded Ware culture were discovered (the circle).
View from NW (Photo J. Poleski)

Fot. 2. Kryspinów, st. 2, gm. Liszki. Naczynia kultury ceramiki sznurowej typu Książnice Wielkie (fot. A. Zastawny).
Photo 2. Kryspinów, Site 2, Liszki commune. Vessels of the Corded Ware culture of the Książnice Wielkie type (Photo A. Zastawny)

Ryc. 3. Kryspinów, stan. 2. Plan północno-wschodniej części cmentarzyska z okresu wpływów rzymskich z zaznaczeniem jamy kultury ceramiki sznurowej z badań K. Godłowskiego (Godłowski 1972) oraz lokalizacją naczyń odkrytych w trakcie budowy gazociągu: 1 — miejsce odkrycia naczynia 1 (A) i naczynia 2 (B); 2 — jama KCS; 3 — tzw. groby rowkowe z okresu wpływów rzymskich; 4 — groby popielnicowe z okresu wpływów rzymskich, 5 — obiekty z innych okresów

Fig. 3. Kryspinów, Site 2. Plan of the northeastern part of the Roman Period cemetery with the Corded Ware culture pit according to K. Godłowski (Godłowski 1972) and the find place of vessels discovered during the gas-pipe line construction: 1 — the find place of Vessel 1 (A) and Vessel 2 (B); 2 — the Corded Ware culture pit; 3 — the so-called groove graves from the Roman Period; 4 — urn graves from the Roman Period; 5 — features from other periods

KCS znanych z zachodniej części Małopolski (Machnik 1966), może być pozostałością takiego właśnie pochówku. Szkielet w środowisku gleb piaszczystych zapewne się nie zachował, a odkryte w wypełniku ułamki ceramiki mogą pochodzić z całych naczyń i stanowić wyposażenie grobowe (podobnie jak wyklejona z fragmentów jedna z amfor, omawianych w artykule). Jeśli przyjąć powyższą interpretację, obecność dwóch sąsiadujących ze sobą pochówków niewątpliwie podnosi znaczenie odkryć z Kryspinowa.

CHARAKTERYSTYKA ZABYTKÓW

Naczynie 1 (ryc. 4:a, fot. 2)

Zachowana w całości niewielka amfora dwuuszna o niewyodrębnionym, płaskim dnie i jajowatym brzuścu, którego największa wydętość przypada w połowie wysokości naczynia. Szyjka — niska, lejowato rozchylna ku górze. Dokładnie

w połowie jej wysokości występuje słabo zaznaczone, poziomo przebiegające żeberko z klinowatymi nakłuciami, wykonanymi ostrym, V-kształtnym narzędziem. Naczynie posiada dwa nieco asymetrycznie rozmieszczone taśmowate uszka, o niejednakowym kształcie i różnej wielkości. Mniejsze z nich ma wyraźnie kolankowatą formę i pionowe, łagodne wgłębienie powstałe przy kształtowaniu ucha oraz regularnie kolisty otwór — ślad po poziomym przekłuciu. Jego górny przyczep znajduje się pod ornamentowanym nakłuciami żeberkiem, natomiast górne sklepienie otworu pokrywa się z linią wyznaczającą granicę pomiędzy brzusem naczynia a szyjką. Inaczej usytuowano drugie, nieco większe ucho. Na poziomie wspomnianego przejścia brzusec/szyja, znajduje się dolna krawędź tym razem owalnego otworu. Górny przyczep ucha umocowano wyżej niż poprzednio, tj. na wysokości zdobionego żeberka, przerywając w tym miejscu jego obwód. Wymiary naczynia: wysokość 13,7 cm, średnica wylewu 9,9 cm, średnica brzuśca 12,8 cm, średnica dna 5,7 cm, grubość ścianek 0,5 cm.

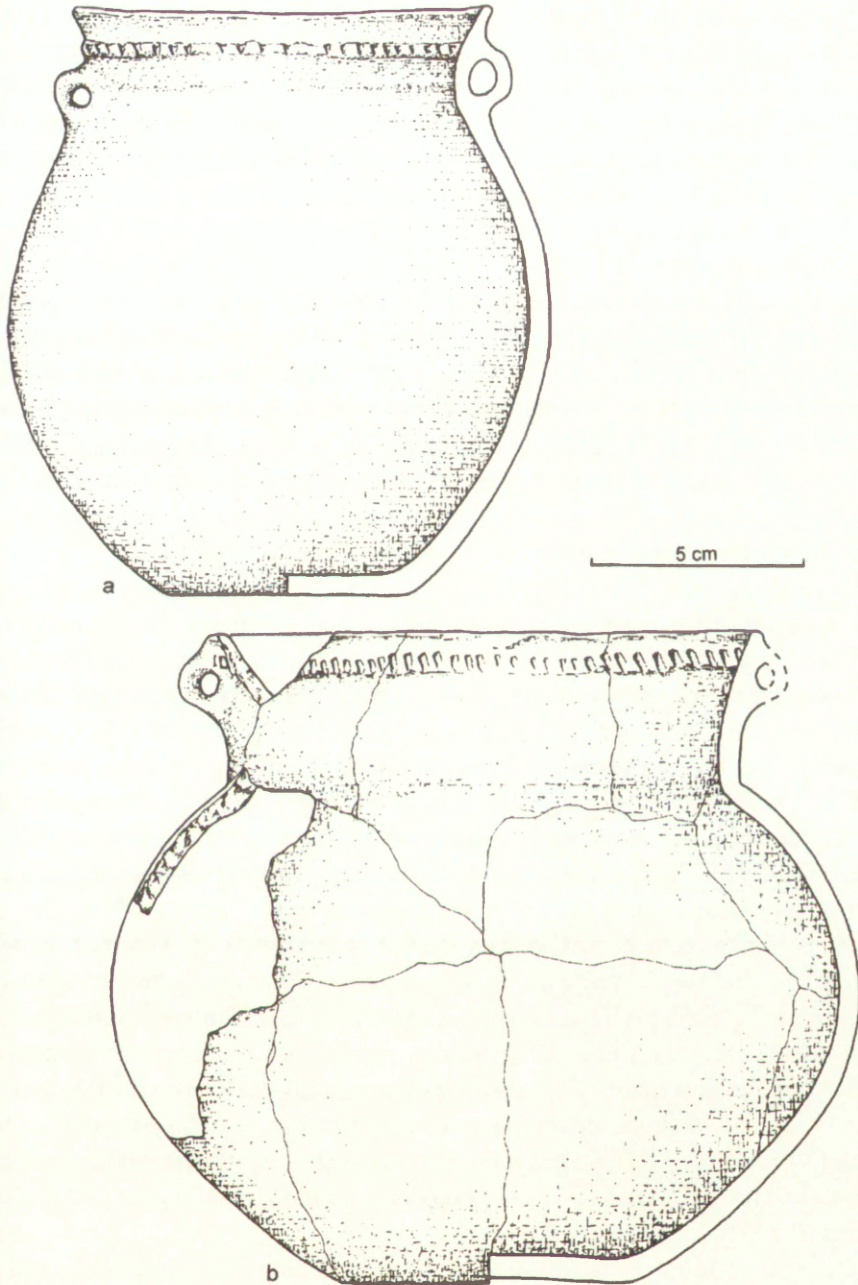
Powierzchnia wewnętrzna amfory jest matowa i nierówna. Powierzchnia zewnętrzna — półmatowa i silnie wyrównana, miejscami wygładzona do połysku (środkowa część brzuśca), o zróżnicowanej kolorystyce: barwa beżowo-ciemnoszara z jasnobrązowymi plamami. Zewnętrzne ścianki naczynia są w wielu miejscach silnie spękane. W masie ceramicznej występuje drobnoziarnisty piasek i znaczne ilości niewielkich grudek tłucznia ceramicznego.

Naczynie 2 (ryc. 4:b, fot. 2)

Fragmentarycznie zachowana niewielka amfora dwuoszka z dobrze wyodrębnioną, lekko rozchylającą się ku górze szeroką szyjką i baniastym brzusem. Naczynie posiada symetrycznie rozmieszczone, małe taśmowate uszka, umocowane tuż pod krawędzią i poziomo przekłute (jedno z nich zachowane częściowo). Dno niewyodrębnione, lekko wklęsłe. W górnej partii szyi, pod brzegiem wylewu, znajduje się dookólne zgrubienie w rodzaju listwy o niepełnym obwodzie, przerwany w miejscu przymocowania uch. Listwa, wylepiona z krawędzi naczynia, zdobiona jest ornamentem stempelkowym w postaci ukośnie przebiegających, prostokątnych odcisków. Największa wydętość brzuśca przypada nieco poniżej połowy wysokości amfory, co razem z szeroką szyją i dnem nadaje jej formę wyraźnie przysadzistą. Wymiary naczynia: wysokość 15,4 cm, średnica wylewu 12,9 cm, średnica brzuśca 17,5 cm, średnica dna 6,9 cm, grubość ścianek 0,6 cm.

Powierzchnia zewnętrzna amfory jest dobrze wygładzona, lekko lśniąca, barwy beżowej, a w miejscach silniej wybłyszczonej — jasnobrązowej. Ścianki wewnętrzne są gorzej opracowane, nierówne i matowe; wygładzone tylko w górnej partii naczynia. W masie ceramicznej występuje niewielka ilość drobnoziarnistego piasku.

*

Ryc. 4. Kryspinów, stan. 2, gm. Liszki. Naczynia kultury ceramiki sznurowej typu Książnice Wielkie: a — naczynie 1, b — naczynie 2
Fig. 4. Kryspinów, Site 2, Liszki commune. The Corded Ware culture vessels of the Książnice Wielkie Type: a — vessel 1, b — vessel 2

Naczynia odkryte w Kryspinowie posiadają wiele cech wspólnych. Pod względem technologicznym i formalnym zaliczyć je można do tej samej kategorii ceramiki. W zakresie stylistyki łączy je przede wszystkim rodzaj zdobienia, na które składa się ornamentyka plastyczna, stempelkowa i nakłuwana. Elementem najważniejszym, o walorach diagnostycznych, jest poziome, dookólnie przebiegające żeberko (listwa), umieszczone pod krawędzią wylewu i ornamentowane ukośnymi odciskami prostokątnego stempelka (*naczynie 2*) oraz V-kształtnymi nakłuciami (*naczynie 1*). Obydwa naczynia posiadają po dwa poziomo przekłute, niewielkie uszka taśmowate, podobnie uformowane i umiejscowione na wysokości żeberka (w przypadku *naczynia 1*, jedno z uch ma kształt kolankowaty). Cechą wspólną jest również dość szerokie, niewyodrębnione dno, lekko rozchylona ku górze szyjka oraz maksymalna wydętość brzuśca, przypadająca w połowie wysokości naczynia. Bardzo wyraźne są podobieństwa technologiczne, widoczne w starannym wykończeniu powierzchni zewnętrznych, silnie wygładzonych i w dużej mierze wybluszczonych. Do masy ceramicznej w obu przypadkach dodano drobnoziarnisty piasek.

Kilka elementów różni omawianą ceramikę: kształt brzuśca (jajowaty — *naczynie 1*; baniasty — *naczynie 2*), wysokość szyjki oraz umiejscowienie uch względem przejścia brzusiec/szyjka. Baniasty brzusiec i ogólna przysadzistość *naczynia 2* — to właściwości spotykane u typowych amfor. Natomiast *naczynie 1*, zbliżone pod względem formy do amfor typu Va wg podziału J. Machnika (1966), posiada proporcje bardziej odpowiadające pucharom (typ V wg tego samego podziału).

Cechy technologiczne i stylistyka amfor z Kryspinowa są bardzo specyficzne w kulturze ceramiki sznurowej i znamienne dla naczyń typu Książnice Wielkie (Machnik 1966). Ten szczególny rodzaj ceramiki grobowej nawiązuje pod względem kształtów, ornamentyki i technologii wykonania do form spotykanych w zespołach o mieszanych cechach kultury pucharów lejkowatych i kultury badeńskiej (zespoły pucharowo-badeńskie). Jego obecność w KCS ma istotne znaczenie dla chronologii i genezy grupy krakowsko-sandomierskiej tej kultury (Machnik 1966, 1994, 1998). Zespoły grobowe z ceramiką „książniczą” stanowią rzadki przykład odzwierciedlenia w materiale archeologicznym przekształceń o charakterze osadniczym i gospodarczym, dokonujących się w obrębie dwóch systemów kulturowych (KPL/Baden i KCS) i prowadzących w efekcie do powstania specyficznej, regionalnej formacji kulturowej — krakowsko-sandomierskiej grupy KCS (Kruk, Milisauskas 1999).

Z terenu Małopolski zachodniej³ znanych było dotąd (w materiałach publikowanych) tylko sześć stanowisk z pochówkami zawierającymi naczynia typu Książ-

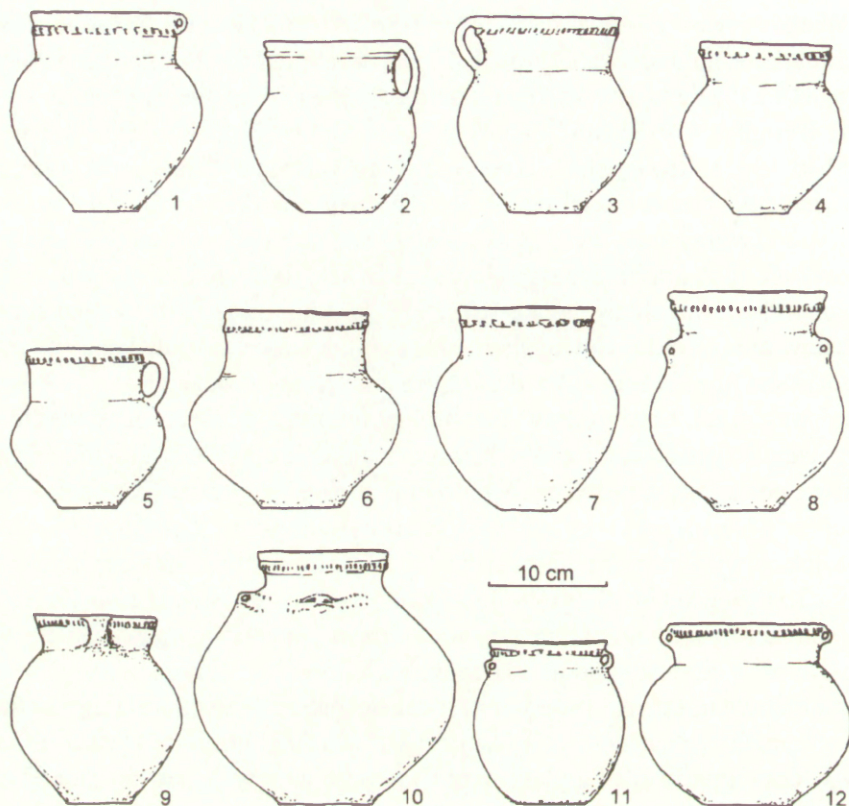
³ Naczynia typu Książnice Wielkie znane są jak dotąd wyłącznie z obszaru zachodniej części Małopolski.

nice Wielkie (ryc. 5): Książnice Wielkie (groby 1 i 6; Machnik 1966), Sokolina (Machnik 1966), Proszowice (grób 3; Prokopowicz 1966), Żerniki Górne (groby 26, 78, 81 i 140; Kempisty 1978, Włodarczak 1998), Miernów (grób 11 w kurhanie II; Kempisty 1978) oraz Dobczyce (domniemany pochówek; Buratyński, Kowalski 1981). Znaleźiska z Kryspinowa poszerzają tę listę, będąc siódmym stanowiskiem, które zaliczyć można do zespołu pochówków z ceramiką omawianego typu. Tworzy ona, według aktualnego stanu badań, nieliczny (łącznie 13 okazów), ale za to urozmaicony pod względem kształtów, zestaw naczyń (amfory różnych rodzajów, dzbany, puchary; ryc. 5). Amfory kryspinowskie wzbogacają ten zestaw nie tylko ilościowo, ale również stylistycznie, posiadając cechy rzadko spotykane lub nie znane dotąd u innych naczyń tego rodzaju.

Pod względem formy omawiane amfory nie mają ścisłych odpowiedników wśród naczyń typu Książnice Wielkie, w zestawieniu z którymi są bardziej przysadziste i posiadają szerokie, niewyodrębnione dna. Większość ceramiki „książniczkiej” to typ naczynia o jajowatym i baniastym brzuscu, którego kształty podkreśla lekko wyodrębnione dno. Brak tej ostatniej cechy charakteryzuje tylko okazy z Książnic Wielkich (grób 6), Sokoliny i Żernik Górnych (groby 78 i 140).

Elementem jak dotąd nie spotykanym u innych naczyń typu Książnice Wielkie jest sposób zdobienia podkrawędniego żeberka (listwy), nakluwanego ostrym V-kształtnym narzędziem (*naczynie 1*) oraz dekorowanego odciskami prostokątnego stempelka (*naczynie 2*). W tym drugim przypadku, umiejscowienie odcisków w dolnej partii listwy plastycznej przypomina tzw. ornament „arkadowy” kultury pucharów lejkowatych. Zdecydowana większość naczyń typu Książnice Wielkie ornamentowana jest krótkimi, skośnymi i pionowymi nacięciami na żeberku (grób 1 z Książnic Wlk.; groby 26, 81 i 140 z Żernik Górnych; groby z Miernowa, Dobczyc i Proszowic; Machnik 1966, Kempisty 1978, Buratyński, Kowalski 1981, Prokopowicz 1966). Jedynie na naczyniu z Sokoliny wystąpiły okrągłe odciski stempelkowe (ryc. 5:7; zbiory Muzeum Archeologicznego w Krakowie). Ornament stempelkowy posiada też ceramika z Żernik Górnych, przy czym przybiera on tam formę typowych „kresek” w układzie pionowym i ukośnym, umieszczonych nie pod krawędzią, lecz na wysokości uch poniżej szyjki naczynia (grób 78; Kempisty 1978, s. 71, ryc. 88).

Ważnym wyróżnikiem ceramiki typu Książnice Wielkie jest kształt, ilość i sposób uformowania uch, które występują u większości naczyń. Najbardziej charakterystyczne są duże ucha taśmowate, łączące krawędź wylewu i przejście szyi w brzusec (ryc. 5:2, 3, 5, 9). Uszka amfor z Kryspinowa należą do innego typu uch taśmowatych (ryc. 5:1, 8, 10–12), o niewielkich rozmiarach, z owalnym lub okrągłym otworem powstałym po poziomym przekłuciu, mocowanych w różnych miejscach (krawędź wylewu, przejście brzusec/szyja, górna partia brzusca). Najczęściej, naczynia zaopatrywano w dwa naprzemianległe uszka tego ro-

Ryc. 5. Kultura ceramiki sznurowej — naczynia typu Książnice Wielkie: 1, 2 — Książnice Wlk., grób 6; 3 — Książnice Wlk., grób 1; 4 — Proszowice, grób 3; 5 — Dobczyce; 6 — Miernów, grób 11; 7 — Sokolina; 8 — Żerniki Górne, grób 26; 9 — Żerniki Górne, grób 140; 10 — Żerniki Górne, grób 81; 11, 12 — Kryspinów, st. 2

Fig. 5. The Corded Ware culture — vessels of the Książnice Wielkie Type: 1, 2 — Książnice Wlk., Grave 6; 3 — Książnice Wlk., Grave 1; 4 — Proszowice, Grave 3; 5 — Dobczyce; 6 — Miernów, Grave 11; 7 — Sokolina; 8 — Żerniki Górne, Grave 26; 9 — Żerniki Górne, Grave 140; 10 — Żerniki Górne, Grave 81; 11, 12 — Kryspinów, Site 2

dzaju⁴. Z grobów w Żernikach Górnych pochodzą też amfory z trzema i czterema uszkami (Kempisty 1978).

Przy amforach z Kryspinowa, odkrytych podczas kopania rowu pod instalację gazociągową, nie odnaleziono innych zabytków, choć zapewne w skład wyposa-

⁴ Naczynie z grobu 6 w Książnicach Wielkich, przedstawione na ryc. 5:1 jako forma jednoucha, w rzeczywistości mogło być zaopatrzone w dwa niewielkie uszka taśmowate. Krawędź wylewu z miejscem przyczepu jednego z nich nie zachowała się. Podobna uwaga dotyczy fragmentarycznie zachowanego pucharka (?) z Sokoliny. Oba naczynia znajdują się w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Krakowie.

żenia grobowego wchodziło więcej przedmiotów. Znane z publikacji pochówki z naczyniami typu Książnice Wielkie oprócz ceramiki (reprezentowanej najczęściej przez dwa naczynia) zawierały krzemienne siekierki, wióry i odłupki retuszowane, kamienne toporki i osełki, kościane i rogowe szydła i wisiorki, a także wyroby z miedzi (Machnik 1966; Prokopowicz 1966; Kempisty 1978; Buratyński, Kowalski 1981; Włodarczak 1998).

KONTEKST PRZESTRZENNY ZNALEZISK

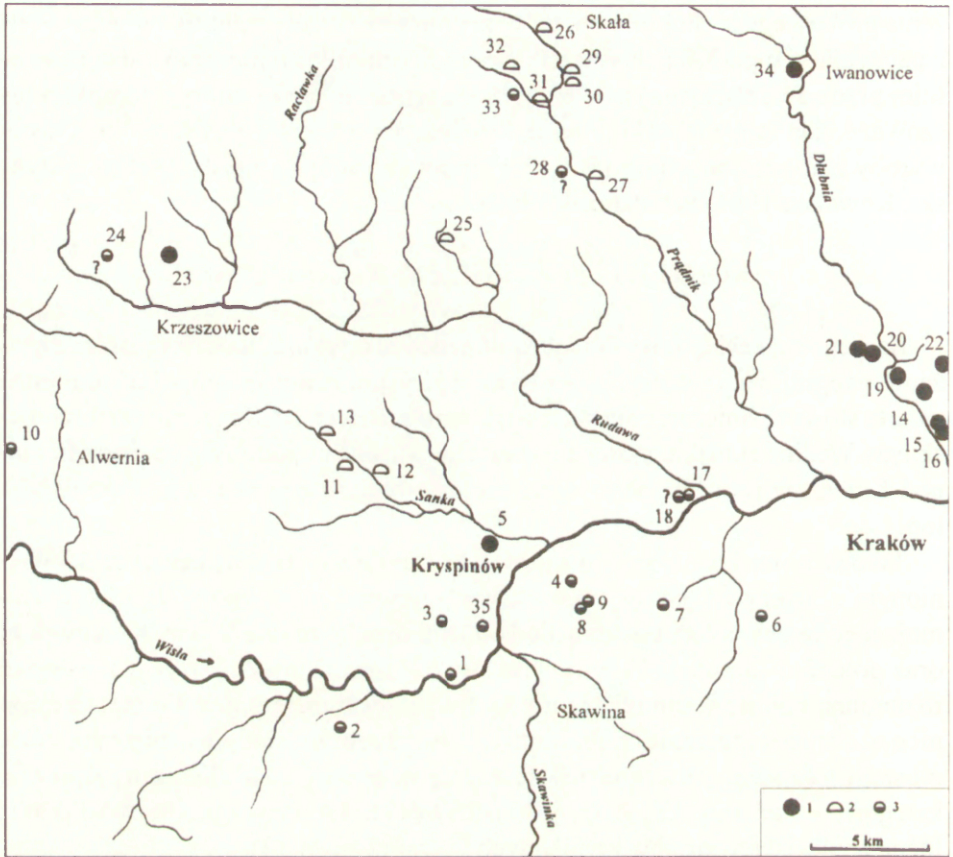
Szczególną cechą omawianych w niniejszym artykule znalezisk jest ich położenie geograficzne. Naczynia grobowe z Kryspinowa występują bowiem poza swą strefą rozmieszczenia stanowisk sepulkralnych KCS regionu podkrakowskiego. Według aktualnego stanu badań stanowią one wspólnie z grobem z Miękini pod Krzeszowicami⁵ najbardziej na zachód wysunięte punkty tego typu w Małopolsce.

Jako stanowisko grobowe pochówek kryspinowski jest znaleziskiem odosobnionym⁶. Należy on jednak do większego zgrupowania osadniczego KCS, zajmującego tereny położone na zachód od Krakowa, tj. obszar Bramy Krakowskiej oraz południową partię Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej (ryc. 6). Szeroko rozumianą kulturę ceramiki sznurowej (większości materiałów nie można różnicować chronologicznie) reprezentują w tym regionie ślady osadnictwa, które z uwagi na rodzaj, charakter i ilość znalezisk można podzielić na trzy główne kategorie: cmentarzyska i groby jednostkowe (1), stanowiska jaskiniowe (2) oraz luźne znaleziska wyrobów kamiennych i ceramicznych (3).

Rozkład ilościowy stanowisk grobowych (10), jaskiniowych (10) i znalezisk luźnych (15, w tym 3 niepewne kulturowo) jest zbliżony. Przeważają luźne znaleziska zabytków — głównie pojedyncze fragmenty i całe okazy krzemiennych siekier oraz toporków kamiennych. Na uwagę zasługuje kilka stanowisk, na których odkryto po dwa przedmioty (lub więcej), reprezentujące różne typy zabytków, np. 1 toporek i 1 siekiera z Krakowa-Skotnik st. 7, 1 siekiera i 2 grociki krzemienne z Krakowa-Tyńca st. 8, 1 toporek, 2 siekiery i 1 osełka kamienna z Krakowa-Skotnik st. 8 (por. Machnik 1961, s. 17–18). Tego rodzaju „zespoły” znalezisk mogły wchodzić w skład wyposażenia zniszczonych grobów. Fragmenty

⁵ Na grób w Miękini natrafiono przypadkowo w 1938 roku w trakcie prowadzenia robót ziemnych. Odkryto w nim szkielet (nie zachowany do dzisiaj) ułożony na boku w pozycji skurczonej i wyposażony w dwie siekierki krzemienne. Zabytki te przechowywane są w zbiorach krakowskiego Muzeum Archeologicznego (dar znalazcy). Informacje o tym mało znanym znalezisku zostały opublikowane: Gedl, Ginter 1968, s. 46–47; Zastawny 2002 (w druku).

⁶ Najbliższe położone stanowiska grobowe KCS w Krakowie-Zesławicach i Batowicach oddalone są od Kryspinowa o ponad 20 km.

Ryc. 6. Rozmieszczenie stanowisk kultury ceramiki sznurowej na obszarze Bramy Krakowskiej oraz południowej części Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej (na podstawie danych opublikowanych w pracach E. Rook /1980/ i J. Machnika /1961/ oraz dokumentacji Archeologicznego Zdjęcia Polski z badań J. Górskiego i M. Zająca, J. Kruka, J. Chochorowskiego, T. Wichmana i J. Rydleńskiego, E. Zaitza i J. Rydleńskiego, E. Zaitza i A. Szymańskiego): 1 — cmentarzyska i groby jednostkowe, 2 — stanowiska jaskiniowe, 3 — luźne znaleziska wyrobów krzemiennych i ceramicznych

Fig. 6. Location of sites of the Corded Ware culture in the Cracow Gate and in the southern part of the Cracow-Częstochowa Upland (based on data published by E. Rook /1980/ and J. Machnik /1961/, and documentation of the Archaeological Picture of Poland (AZP) research conducted by J. Górski and M. Zająć, J. Kruk, J. Chochorowski, T. Wichman and J. Rydlewski, E. Zeitz and J. Rydlewski, E. Zeitz and A. Szymański): 1 — cemeteries and single graves; 2 — cave sites; 3 — stray finds of flint and ceramic artifacts

Stanowiska (Sites): 1. Jeziorzany st. 1, 2. Wielkie Drogi st. 27, 3. Rączna st. 2, 4. Kraków-Tynec st. 8, 5. Krysplinów st. 2, 6. Kraków-Kurdwanów st. 3, 7. Kraków-Kobierzyn st. 1, 8. Kraków-Skotniki st. 7, 9. Kraków-Skotniki st. 8, 10. Kwaczała st. 2, 11. Czulów st. 1, 12. Mników st. 5, 13. Mników st. 7, 14. Kraków-Nowa Huta-Krzyszawice st. 47, 15. Kraków-Nowa Huta-Mogiła st. 53,55, 16. Kraków-Nowa Huta-Krzyszawice st. 2, 17. Kraków-

ty naczyń ceramicznych, występujące bez wyjaśnionego kontekstu, znane są tylko z jednego stanowiska w Rącznej (st. 2). Ułamkom amfory lub pucharu towarzyszyły tu fragmenty dwóch siekierokrzemiennych oraz nóż wiórowy (Machnik 1961, s. 17). Dla jurajskiej strefy regionu podkrakowskiego typowe są ślady penetracji schronisk i jaskiń (ryc. 6). Na dziesięciu tego rodzaju stanowiskach, usytuowanych najbliżej Kryspinowa, z KCS wiązać można jedynie zabytki ceramiczne (Rook 1980, s. 68–69). Ich ilość nie przekracza na ogół kilku sztuk, a największe skupisko fragmentów naczyń odkryto w jaskini Ciemnej w Ojcowie (32 fr.). Najważniejsza dla kultury ceramiki sznurowej kategoria źródeł, jaką są znaleziska grobowe, reprezentowana jest w analizowanym regionie geograficznym przez 3 cmentarzyska (Kraków-Mogiła st. 53,55; Batowice st. I; 1; Iwanowice Włościańskie st. 1) 2 stanowiska z 2 i 3 pochówkami (Kraków-Krzestawice; Kraków-Zesławice st. 21) oraz 5 stanowisk z grobami jednostkowymi (Kraków-Krzestawice st. 47; Batowice st. II; Kraków-Grębałów; Kryspinów st. 2; Miękinia st. 1).

Ilościowe i typologiczne zestawienie stanowisk kultury ceramiki sznurowej daje ogólne wyobrażenie o intensywności i charakterze jej osadnictwa na terenach położonych na zachód od Krakowa. Znacznie więcej wniosków wypływa z analizy usytuowania poszczególnych rodzajów punktów osadniczych, które w przypadku KCS tworzą na omawianym obszarze charakterystyczny układ przestrzenny. Wyodrębniają się w nim niewielkie zgrupowania, w których skład wchodzi niemal wyłącznie znaleziska należące do tej samej kategorii śladów osadnictwa. Najbardziej wyraźnym i zwartym skupiskiem są cmentarzyska i groby jednostkowe, które z wyjątkiem Kryspinowa i Miękinii występują wyłącznie w otoczeniu doliny Dłubni, w jej środkowym, a zwłaszcza dolnym biegu. Drugą, bardzo czytelnie zaznaczającą się koncentracją, jest zgrupowanie luźnych zabytków kamiennych i ceramicznych w bezpośrednim otoczeniu doliny Wisły, na obu jej brzegach. Rozkład tych znalezisk jest dość równomierny. Układają się one w podłużny pas wzdłuż doliny tej rzeki na przestrzeni ok. 20 km. Trzecim regionem grupującym stanowiska KCS jest strefa jurajska na odcinku pomiędzy Ojcowem a Mnikowem, gdzie w dolinach Prądnika, Sąspówki, Kobylanki oraz Sanki znajdują się jaskinie z materiałami tej kultury.

Cmentarzyska i groby jednostkowe nad Dłubnią, pojedyncze znaleziska przedmiotów znad Wisły oraz jaskinie w jurajskich dolinach krasowych tworzą trzy główne strefy obecności śladów materialnych kultury ceramiki sznurowej na

Zwierzyniec st. 26, 18. Kraków-Zwierzyniec st. 28, 19. Kraków-Nowa Huta-Zesławice st. 21, 20. Batowice st. II, 21. Batowice st. I, 22. Kraków-Nowa Huta-Grębałów st. ?, 23. Miękinia st. 1, 24. Filipowice st. 7, 25. Kobylany st. 4, 26. Ojców st. 3, 27. Maszyce st. 10, 28. Biały Kościół st. 16, 29. Ojców st. 18, 30. Ojców st. 19, 31 Ojców st. 27, 32. Sąspów st. 6, 33. Sąspów st. 28, 34. Iwanowice Włościańskie st. 1, 35. Ściejowice st. I.

omawianym obszarze. Na ich podstawie sądzić można, że w każdej z tych stref pobyt ludności KCS miał odmienny charakter. Otoczenie doliny Dłubni z licznymi miejscami chowania zmarłych wyznacza tu główny obszar aktywnej działalności grup z ceramiką sznurową. Luźne znaleziska przedmiotów kamiennych to w większości przypadków ślady czasowego lub nawet jednorazowego pobytu ludności. Przemieszczeniom o charakterze okresowych penetracji odpowiada zapewne sytuacja w dolinie Wisły, która mogła pełnić ważną rolę jako oś komunikacyjna. Zainteresowanie jaskiniami i schroniskami na Jurze jest, jak się uważa, związane z sezonowymi wypasami stad i wytwórczością krzemieniarską (Rook 1980, s. 83). Na uwagę zasługuje fakt, że fragmenty naczyń KCS pochodzące z nawarstwień jaskiniowych reprezentują jedyne w tej części Małopolski materiały ceramiczne typu osadowego (Kruk 1980, s. 70). Interesujące jest również zróżnicowanie śladów KCS pochodzących z południowej części Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej (omawiany region) oraz z jej partii środkowej, skąd znane są materiały ceramiczne i krzemienne (np. pracownia siekier w Żłotym Potoku) o proveniencji pozamałopolskiej (Rook 1980, s. 82).

Na tle kartograficznego zestawienia punktów osadniczych KCS w obrębie interesującego nas obszaru, lokalizacja stanowiska w Kryspinowie nie wykazuje bezpośredniego związku z żadną z wymienionych wyżej stref (ryc. 6). Usytuowane nad dolną Sanką, zajmuje ono położenie pomiędzy zgrupowaniem znalezisk nadwiślańskich a jurajskim odcinkiem górnego i środkowego biegu Sanki. Najbliższe stanowiska, oddalone o ok. 3,5–5 km, to Kraków-Tynec na prawobrzeżu Wisły, gdzie odkryto siekierę i 2 grociki krzemienne, Rączna — z fragmentami naczyń i wyrobami krzemieniami, Ściejowice (grocik sercowaty) oraz Mników w dolinie Sanki, z jaskiniowymi materiałami ceramicznymi.

Odseparowanie od zwartego skupiska stanowisk grobowych nad Dłubnią oraz położenie pomiędzy strefą jurajską i nadwiślańską do pewnego stopnia określa status omawianego stanowiska jako punktu „oderwanego” od terytorium dominacji grup ludności KCS. Nie można jednak wykluczyć, że groby z Kryspinowa należały do nie rozpoznanego jeszcze lub, co bardziej prawdopodobne, nie zachowanego (zniszczonego) zgrupowania kilku stanowisk grobowych, rozlokowanych w ujściowej partii Sanki i w dolinie Wisły. Na możliwość taką wskazują luźno odkryte zestawy zabytków o charakterze wyposażenia grobowego na wspomnianych wcześniej stanowiskach w niedaleko położonej od Kryspinowa Rącznej oraz w Krakowie-Tyńcu i Skotnikach, usytuowanych po przeciwnej, południowej stronie Wisły. Na obecny stan zachowania śladów obrządku pogrzebowego w tym regionie musiało mieć z pewnością wpływ piaszczyste środowisko glebo-we, typowe dla otoczenia doliny zalewowej Wisły. Niezależnie jednak od interpretacji wymienionych znalezisk, nie ulega wątpliwości, że pochówek z Kryspinowa położony jest w peryferycznym dla podkrakowskiej KCS regionie osad-

niczym i wyznacza wspólnie z grobem z Miękinii zachodnią granicę zasięgu występowania obiektów sepulkralnych w Małopolsce.

CHRONOLOGIA

Brak bezpośredniego związku przestrzennego pomiędzy położeniem znalezisk z Kryspinowa i lokalizacją stanowisk grobowych, jaskiniowych oraz luźnych zabytków KCS w regionie podkrakowskim uzasadnia chronologia omawianych tu materiałów. Amfory kryspinowskie należą do naczyń typu Książnice Wielkie, posiadających obok własnej stylistyki i technologii wykonania również „swoją” chronologię. Różni się ona od wieku scharakteryzowanych wcześniej materiałów KCS ze stanowisk położonych na zachód od Krakowa. Te ostatnie w większości przypadków są młodsze od znalezisk z Kryspinowa i związane z zasadniczym etapem rozwoju KCS w tej części Małopolski, tj. z rozwiniętą grupą krakowsko-sandomierską.

Chronologię relatywną naczyń typu Książnice Wielkie, w tym również amfor omawianych w artykule, określają nawiązania do zdobnictwa i form ceramiki o cechach KPL/Baden, a także występowanie w grobach o konstrukcji i wyposażeniu właściwych grupie krakowsko-sandomierskiej KCS. Na podstawie stylistyki zabytków grobowych oraz formy pochówków, istnienie zespołów „książniczych” umieścić można w okresie pomiędzy schyłkiem osadnictwa pucharowobadeńskiego a rozwojem w pełni uformowanej grupy krakowsko-sandomierskiej. Przejściowy charakter materiałów typu Książnice Wielkie (zarówno stylistyczny, jak i chronologiczny) znajduje odzwierciedlenie w wypracowanych dla KCS w Małopolsce podziałach periodyzacyjnych. Dominuje w nich tendencja do wczesnego datowania grobów z naczyniami typu Książnice Wielkie. Według schematu przedstawionego przez J. Machnika i J. Ścibiora, pozycja chronologiczna zespołów z ceramiką książniczą odpowiada fazie IIb, a być może nawet IIa KSC w Małopolsce i jest wcześniejsza od głównego etapu (faza III) rozwoju grupy krakowsko-sandomierskiej (Machnik, Ścibior 1991 s. 52; Machnik 1994, s. 8).

Danych umożliwiających ustalenie chronologii absolutnej zespołów z naczyniami typu Książnice Wielkie nie jest wiele. Zasadnicze znaczenie mają tu wyniki badań na cmentarzysku w Żernikach Górnych, skąd pochodzą pochówki z ceramiką omawianego rodzaju datowane radiowęglowo. Groby 140 (2754±99 BC) i 78 (2554±80 BC) należą do najstarszych w Żernikach Górnych (Włodarczak 1998, s. 34). W oparciu o uzyskane dla nich oznaczenia ¹⁴C, czas funkcjonowania cmentarzyska z pochówkami zawierającymi ceramikę „książniczą” można by zamknąć w latach ok. 2750–2550 BC. Pamiętać jednak należy o wątpliwościach, jakie budzi dolna granica tego przedziału. Grób 140, który jako jedyny na cmentarzysku ma tak wczesną datę, w rzeczywistości może być młodszy (Włodarczak

1998, s. 32). Warto też zauważyć, że stanowisko żernickie usytuowane jest z dala od głównego obszaru występowania zespołów typu Książnice Wielkie. Wiek odkrytych na nim grobów nie musi więc być reprezentatywny i ściśle odpowiadać chronologii stanowisk położonych w międzyrzeczu Szreniawy i Nidy, skąd pochodzi większość materiałów typu „książnickiego”.

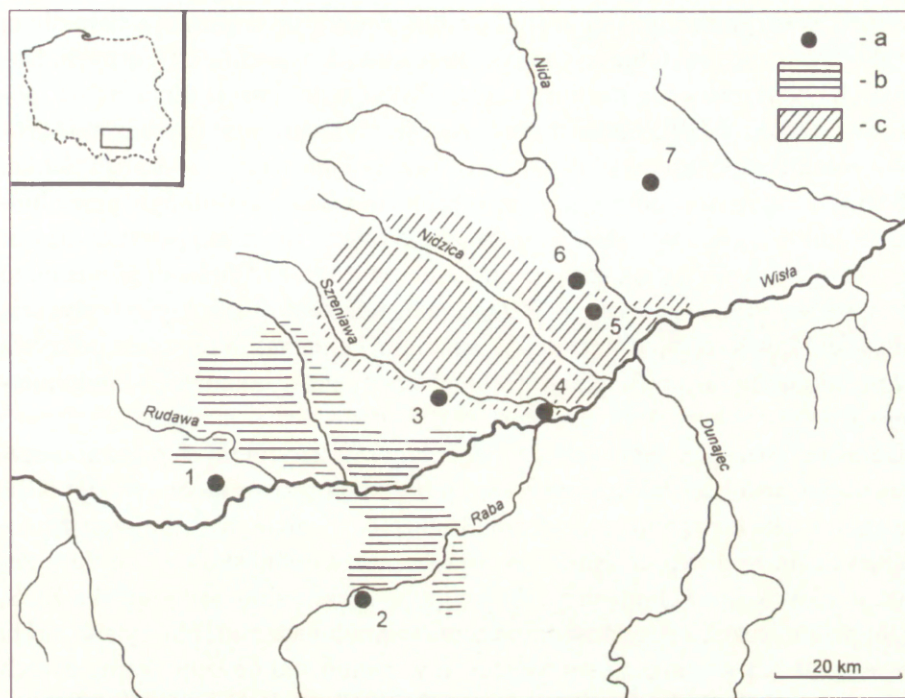
WNIOSKI

Przypadkowe zgłoszenie odnalezienia podczas robót ziemnych w Kryspinowie dwóch naczyń glinianych okazało się być odkryciem wartym szczególnej uwagi. Pozyskano materiały należące do zestawu źródeł o dużym znaczeniu dla problematyki późnego neolitu w dorzeczu górnej Wisły. Naczynia z Kryspinowa reprezentują grupę rzadkich znalezisk ceramiki grobowej kultury ceramiki sznurowej typu Książnice Wielkie — znanych jest obecnie tylko kilka stanowisk z ceramiką tego typu. Wagę zabytków z Kryspinowa powiększa dodatkowo ich lokalizacja. Jako punkt osadniczy nie tylko poszerzają one listę śladów wytyczających zachodnią strefę zasięgu kultury ceramiki sznurowej w Małopolsce, ale też należą do najdalej na zachód wysuniętych stanowisk sepulkralnych KCS. Jest to też jedyne w regionie podkrakowskim stanowisko grobowe położone w obrębie utworów piaszczystych, poza zwartym płatem gleb wytworzonych na lessach⁷. Amfory z Kryspinowa są wreszcie, jako nowe źródło danych, istotnym przyczynkiem do badań nad skomplikowanym zagadnieniem genezy grupy krakowsko-sandomierskiej KCS.

Próbie określenia związków pomiędzy kulturą pucharów lejkowatych (zespołami pucharowo-badeńskimi) i kulturą ceramiki sznurowej podejmowano i prezentowano w literaturze przedmiotu już wielokrotnie (Machnik 1966, 1979, 1994, 1998; Kruk 1973, 1980; Włodarczak 1998; Kruk, Milisaukas 1999). W coraz lepiej rozpoznawanym procesie przemian gospodarczo-osadniczych, które doprowadziły do powstania grupy krakowsko-sandomierskiej KCS, zespoły typu Książnice Wielkie (jako bezpośredni, materialny wyznacznik profilu tych przemian) nadal odgrywają zasadniczą rolę (Kruk, Milisaukas 1999, s. 228). Każde nowe odkrycie naczyń tego rodzaju skłania do ponownego przyjrzenia się pozycji i znaczeniu ceramiki „książnickiej”. Znaleziska z Kryspinowa są ku temu dobrym powodem, przede wszystkim z uwagi na swoją lokalizację.

Właśnie lokalizacja punktów i stref osadniczych, jako odzwierciedlenie terytorialnych „skutków” przeobrażeń kulturowych, może stanowić dla podjętej tu

⁷ Piaszczyste podłoże mogło mieć wpływ na konstrukcję grobu. Choć brak na to bezpośrednich dowodów, zmarły mógł zostać pochowany w niegłębokiej jamie, a nie w grobie niszowym, jak w przypadku większości pochówków z naczyniami typu Książnice Wielkie, odkrytych na lessach.

Ryc. 7. Rozmieszczenie stanowisk grobowych kultury ceramiki sznurowej z naczyńmi typu Książnice Wielkie na tle zasięgu osadnictwa pucharowo-badeńskiego /z faz BR IV, V/ i kultury badeńskiej /grupa zesławicko-pleszowska i mogilska/ (Kruk *et al.* 1996; Zastawny 1999, 2000): a — stanowiska KCS — 1 — Kryspinów, 2 — Dobczyce, 3 — Proszowice, 4 — Książnice Wielkie, 5 — Sokolina, 6 — Miernów, 7 — Żerniki Górne; b — zasięg osadnictwa kultury badeńskiej; c — zasięg osadnictwa pucharowo-badeńskiego

Fig. 7. Location of grave sites of the Corded Ware culture with vessels of the Książnice Wielkie Type on the settlement background of Funnel Beaker/Baden /phases BR IV, V/, Baden /Zesławice-Pleszów and Mogiła groups/ (Kruk *et al.* 1996; Zastawny 1999, 2000): a — sites of the Corded Ware culture: 1 — Kryspinów, 2 — Dobczyce, 3 — Proszowice, 4 — Książnice Wielkie, 5 — Sokolina, 6 — Miernów, 7 — Żerniki Górne; b — reach of settlement of the Baden culture; c — area of a Funnel Beaker/Baden settlement

tematyki interesujące źródło danych. Przekonuje o tym kartograficzne ujęcie (ryc. 7) rozmieszczenia stanowisk z naczyńmi typu Książnice Wielkie na tle zasięgu osadnictwa pucharowo-badeńskiego (z faz BR IV i V) oraz kultury badeńskiej (grup zesławicko-pleszowskiej i mogilskiej). W odniesieniu do obszaru zajętego przez społeczności pucharowo-badeńskie, ceramika typu Książnice Wielkie występuje zarówno w obrębie tego terenu (Książnice Wlk., Proszowice, Sokolina, Miernów), jak i poza nim (Żerniki Górne, Dobczyce, Kryspinów). Zwraca uwagę lokalizacja naczyń z Książnic Wielkich, Proszowic, Sokoliny i Miernowa na pe-

ryferiach zwartego zasięgu osadnictwa pucharowo-badeńskiego. Jeszcze bardziej charakterystyczne i czytelne jest położenie stanowisk w Żernikach Górnych, Dobczycach i Kryspinowie zupełnie poza strefą objętą dominacją terytorialną społeczności o cechach KPL/Baden. Interesujące jest też wzajemne usytuowanie grobów z ceramiką „książniczą” i stanowisk kultury badeńskiej nad Rabą i Sanką. Dobczyce i Kryspinów położone są poza rejonem trwale zasiedlonym przez ludność tej kultury, choć wyraźnie graniczą z obszarami przez nią penetrowanymi (jurajski odcinek doliny Sanki; nadrabska partia Pogórza Wielickiego). Bardzo wymowna w sensie terytorialnym jest wreszcie wielkość obszaru, jaki wytyczają znaleziska typu Książnice Wielkie. W generalnych zarysach teren ten pokrywa się z późniejszym zasięgiem podgrupy batowickiej grupy krakowsko-sandomierskiej KCS.

Układ przestrzenny, jaki tworzą zasięgi obszarów zasiedlonych przez społeczności pucharowo-badeńskie, badeńskie, grupy krakowsko-sandomierskiej KCS oraz stanowiska horyzontu naczyń typu Książnice Wielkie, ujawnia szereg interesujących prawidłowości. Na ich podstawie można wnioskować, że do przemian, w efekcie których uformowała się grupa krakowsko-sandomierska KCS, doszło na obrzeżach zasięgu osadnictwa pucharowo-badeńskiego. Była to strefa „kontaktowa”, o warunkach sprzyjających wzajemnemu oddziaływaniu dwóch wielkich systemów kulturowych — KPL i KCS (Machnik 1994; Kruk, Milisaukas 1999). Region ten, ograniczony terytorialnie do dorzecza środkowej i dolnej Szreniawy oraz międzyrzecza dolnej Nidzicy i Nidy, stał się z czasem punktem wyjścia do dalszego rozwoju ludności z ceramiką typu Książnice Wielkie. Można przypuszczać, że rozwój ten polegał najpierw na poszerzeniu obszaru objętego penetracją odizolowanych już całkowicie od środowiska pucharowo-badeńskiego niewielkich grup ludności, a następnie na utrwaleniu związków z zajęтым terytorium i przekształceniu w formację o cechach „właściwej” grupy krakowsko-sandomierskiej KCS (bez widocznych związków stylistycznych z KPL). Świadectwem poszerzenia strefy zainteresowań terytorialnych ludności z naczyńmi typu Książnice Wielkie jest położenie stanowisk w Kryspinowie, Dobczycach i Żernikach Górnych, usytuowanych poza obszarem „wyjściowym”. Lokalizacja wymienionych stanowisk może wskazywać na dwa kierunki tych przemieszczeń oraz (w konsekwencji) na nieco późniejszą ich chronologię. Pochówki z Żernik Górnych odpowiadałyby wschodniemu kierunkowi przesunięć ludności, tj. na obszar bliski zasięgowi podgrupy nowodaromińskiej grupy krakowsko-sandomierskiej KCS, a także strefie oddziaływań kultury złockiej i amfor kulistych. Kierunek zachodni wyznaczałyby stanowiska w Kryspinowie i Dobczycach, sąsiadujące z kolei z terytorium kultury badeńskiej. Śledzenie zależności przestrzennych i rozwojowych osadnictwa jedynie na podstawie rozmieszczenia stanowisk jest oczywiście niewystarczające i może być dyskusyjne,

zwłaszcza przy małej liczbie znanych grobów z materiałami typu Książnice Wielkie. Niemniej jednak to właśnie pochwki, nawet nieliczne, jako specyficzne zespoły „przechowujące” informacje o danym momencie z przeszłości, mogą być jedynym świadectwem tych najtrudniej uchwytnych zmian kulturowych. Istnieją przesłanki by sądzić, że nie tylko lokalizacja stanowisk wskazywać może na nieco młodszy wiek tej części zespołów z naczyniami typu Książnice Wielkie, które odkryto poza terytorium osadnictwa pucharowo-badeńskiego. Na cmentarzysku w Żernikach Górnych ceramika „książnicza” różni się od naczyń znanych z grobów odkrytych gdzie indziej. Wyraża to przede wszystkim silniej zaznaczona profilacja niektórych okazów, obecność 3 i 4 uch w górnej części brzuśca i na przejściu brzuśca w szyję oraz występowanie w tych miejscach zdobień, rozmieszczonych pomiędzy uchami (por. ryc. 5:10). Są to cechy ceramiki pochodzącej z grobów żernickich chronologicznie późniejszych niż te, które zawierają naczynia typu Książnice Wielkie (Kempisty 1978; Włodarczak 1998).

Pojawienie się na stanowisku w Żernikach Górnych pochówków „książniczych” zainicjowało długi okres funkcjonowania tej nekropoli (Włodarczak 1998, s. 32). Z pewnością odgrywała ona istotną rolę w systemie osadniczym i społecznym grupy krakowsko-sandomierskiej KCS (centralne położenie, obecność elementów typowych dla obu podgrup terytorialnych — batowickiej i nowodaromińskiej, wpływy innych kultur; zob: Machnik 1998, Włodarczak 1998). Podobnego znaczenia nie osiągnęły miejsca pochówków z Kryspinowa i Dobczyc. Nie wykazują one kontynuacji chowania zmarłych w okresie późniejszym. Świadczy to o doraźnym zainteresowaniu tym terenem (jednorazowym pobycie?) zapewne niewielkiej grupy ludzi. W zachodniej partii regionu podkrakowskiego główną strefą dominacji terytorialnej grupy krakowsko-sandomierskiej staje się dolina dolnej Dłubni.

Wskazane powyżej zależności przestrzenne i chronologiczne w grupie krakowsko-sandomierskiej KCS odnoszą się do obszaru lessów krakowskich. Nie są one jak dotąd zaznaczone w materiałach pochodzących z sandomierszczyzny (podgrupa nowodaromińska; Kruk, Milisauskas 1999, s. 229). Jest to sytuacja znamienna, sugerująca, że ukształtowanie się omawianej grupy kulturowej nastąpiło wcześniej w zachodniej części jej zasięgu, wyodrębnionej jako podgrupa batowicka (Machnik 1998, s. 21; Włodarczak 1998, s. 32). W granicach tej ostatniej wyróżniają się dodatkowo obszary, które odegrały szczególną rolę w genezie i początkowym etapie rozwoju grupy krakowsko-sandomierskiej KCS. Są to tereny położone w międzyrzeczu Szreniawy i Nidy z zespołami typu Książnice Wielkie oraz stanowiska grobowe nad Dłubnią z wczesnymi odmianami amfor typu IIc wg podziału J. Machnika z 1966 r.

Na wczesny wiek znalezisk grobowych z naczyniami „książniczymi” może też pośrednio wskazywać usytuowanie pochówków z Kryspinowa i Dobczyc na tle

zasięgu osadnictwa badeńskiego. Obydwa stanowiska, związane z dolinami dużych rzek (ciągi komunikacyjne), „nie wchodzą” w konflikt terytorialny z obszarami zasiedlonymi przez społeczność kultury badeńskiej w regionie wielicko-bocheńskim i nadwiślańskim (zob. Zastawny 1999, 2000). Lokalizacja grobów wyposażonych w naczynia typu Książnice Wielkie w zestawieniu z położeniem stanowisk kultury badeńskiej sugeruje, że ludność z ceramiką „księżniczką” dotarła na te tereny jeszcze w okresie istnienia osadnictwa badeńskiego. Zmiana dominacji kulturowej na tym obszarze nastąpiła nieco później, tj. wraz z zanikiem kultury badeńskiej i rozwojem ukształtowanej już w pełni grupy krakowsko-sandomierskiej KCS.

Związek zespołów typu Książnice Wielkie z terytorium osadnictwa pucharowo-badeńskiego (w zakresie genezy grupy krakowsko-sandomierskiej) oraz ich obecność w strefach podatnych na oddziaływanie lub zdominowanych osadniczo przez społeczności innych ugrupowań późnego neolitu (kultura amfor kulistych, złocka i badeńska), nie mogły pozostać bez wpływu na dalszy rozwój KCS. Tym zapewne — między innymi — tłumaczyć należy późniejsze zróżnicowanie cech w kulturze materialnej ludności grupy krakowsko-sandomierskiej, ujawniające się w coraz większym stopniu w miarę przyrostu nowych źródeł (Machnik 1998, s. 17–18). Różnice te ocenia się w kategoriach odmienności regionalnych, gdzie lokalna specyfika, np. stylistyki naczyniowej, zaznaczona jest nawet w materiałach ze stanowisk zgrupowanych w otoczeniu poszczególnych dolin lewobrzeżnych dopływów Wisły (Machnik 1998, s. 18).

Grupa krakowsko-sandomierska KCS należy do najlepiej poznanych w Małopolsce ugrupowań neolitycznych. Jej ślady materialne, w postaci obiektów grobowych, nadal są licznie odkrywane i stanowią przedmiot wieloaspektowych badań. Stale powiększany zasób źródeł otwiera możliwości przybliżenia także tych zagadnień, które wciąż sprawiają trudności interpretacyjne. Należy do nich w pierwszym rzędzie problem pochodzenia omawianej grupy oraz roli w jej genezie innych kultur. Zespoły pochówków z naczyniami typu Książnice Wielkie, poszerzone o znaleziska z Kryspinowa, mają znaczący udział w próbach wyjaśnienia tych kwestii.

Muzeum Archeologiczne w Krakowie

BIBLIOGRAFIA

- B u r a t y ń s k i Stanisław, K o w a l s k i Władysław
1981 *Domniemany grób kultury ceramiki sznurowej z Dobczyc, woj. Kraków, AAC*
21, s. 135–137.

- G e d l Marek, G i n t e r Bolesław
1968 *Pradzieje powiatu chrzanowskiego i miasta Jaworzna*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Archeologiczne 9, s. 46–47, 73.
- G o d ł o w s k i Kazimierz
1972 *Badania na cmentarzysku z okresu rzymskiego w Kryspinowie*, pow. Kraków, Spraw. Arch. 26, s. 129–148.
- K e m p i s t y Andrzej
1978 *Schylek neolitu i początek epoki brązu na Wyżynie Małopolskiej w świetle badań nad kopcami*, Warszawa.
- K o n d r a c k i Jerzy
1994 *Geografia Polski, mezoregiony fizycznogeograficzne*, Warszawa.
- K o p a c z Jerzy
1986 *Cmentarzysko kultury ceramiki sznurowej w Wójcetzce*, woj. Kielce, Spraw. Arch. 38, s. 141–150.
- K r u k Janusz
1973 *Studia osadnicze nad neolitem wyżyn lessowych*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.
1980 *Gospodarka w Polsce południowo-wschodniej w V–III tysiącleciu p.n.e.*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk
- K r u k Janusz, A l e x a n d r o w i c z Stefan W., M i l i s a u s k a s Sarunas, Ś n i e s z k o Zbigniew
1996 *Osadnictwo i zmiany środowiska naturalnego wyżyn lessowych: Studium archeologiczne i paleogeograficzne nad neolitem w dorzeczu Nidzicy*, Kraków.
- K r u k Janusz, M i l i s a u s k a s Sarunas
1999 *Rozkwit i upadek społeczeństw rolniczych neolitu*, Kraków
- M a c h n i k Jan
1961 *Kultura ceramiki sznurowej*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Archeologiczne 2, Pradzieje powiatu krakowskiego, t. II, s. 5–38.
1966 *Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce*, Wrocław-Warszawa-Kraków.
1979 *Krąg kulturowy ceramiki sznurowej*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, 2, Neolit, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.
1994 *Dwa nurty rozwoju kultury ceramiki sznurowej w Małopolsce*, Spraw. Arch. 46, s. 7–12.
1998 *Stan i perspektywy badań kultury ceramiki sznurowej w międzyrzeczu górnej Wisły, Bugu i Dniestru*, Spraw. Arch. 50, s. 13–29.
- M a c h n i k Jan, Ś c i b i o r Józef
1991 *Die Chronologie der Schnurkeramikultur (SchK) in Südostpolen [w:] Die kontinentaleuropäischen Gruppen der Kultur mit Schnurkeramik. Praha-Štírnice 1.–6.10.1990, Die Chronologie der regionalen Gruppen, Zusammenfassungen*, Freiburg i. Br., s. 45–53.

- Prokopowicz Janina
1966 *Nowe neolityczne stanowisko w Proszowicach*, Mat. Arch. 7, s. 71–90.
- Rook Ewa
1980 *Osadnictwo neolityczne w jaskiniach Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej*, Mat. Arch. 20, s. 5–130.
- Włodarczak Piotr
1998 *Chronologia absolutna grupy krakowsko-sandomierskiej kultury ceramiki sznurowej na podstawie danych z cmentarzyska w Żernikach Górnych*, Spraw. Arch. 50, s. 31–54.
- Włodarczak Piotr, Liguzińska-Kruk Zofia
1999 *Wyniki badań przeprowadzonych w rejonie kopca w Łapszowie, gm. Koszyce*, Spraw. Arch. 51, s. 145–150.
- Zastawny Albert
1999 *Uwagi na temat chronologii osadnictwa kultury badeńskiej w zachodniej części Małopolski*, Spraw. Arch. 51, s. 9–55.
2000 *Kultura badeńska w regionie wielicko-bocheńskim — stan i problematyka badań*, Spraw. Arch. 52, s. 9–42.
2002 *Nowe stanowiska grobowe kultury ceramiki sznurowej z zachodniej Małopolski*, Mat. Arch. 33 (w druku).

ALBERT ZASTAWNY

VESSELS OF THE CORDED WARE CULTURE, THE KSIĄŻNICE WIELKIE TYPE FROM KRYSPIŃÓW, SITE 2, KRAKÓW DISTRICT

(Summary)

Vessels of the Corded Ware Culture (CWC) from Kryspinów were donated to the Archaeological Museum in Cracow in 1992, together with other, randomly acquired artifacts of various chronology and cultural assignation. Due to information from the founder we know the circumstances and the exact place of their discovery.

Amphorae from Kryspinów deserve a close look. They represent a group of rare grave pottery artifacts of the Corded Ware culture of the Książnice Wielkie Type. Graves furnished with such vessels are very important in studies on chronology and origin of the Cracow-Sandomierz group of the culture in question (Machnik 1966, 1994, 1998). The Kryspinów vessels are distinctive by the fact that they

were found outside the area of graves with pottery of the Książnice Wielkie type, and also beyond the territory where CWC grave finds of the Cracow region have been registered. According to today's state of research they mark — together with a grave discovered in Miękinia near Krzeszowice — the westernmost sites of that type in Lesser Poland (Fig. 6). Moreover, Kryspinów is the only site in the Cracow region located on sands, beyond the compact area of loess soils.

The amphorae in question have been discovered accidentally during construction of the gas-pipe line running along a dust road. It cuts from N to S Site 2 in Kryspinów — the well-known cemetery from the Roman Period (Figures 2 and 3). It should be underlined that the whole area of the site was in previous years archaeologically examined (Godłowski 1872). The only not-excavated part was the above mentioned dust road and its shoulders (where the gas-pipe line has been laid). The vessels were found 1.5 m apart, in the place located about 2m to the east from the road. There is no information about the depth of the find (beneath the ground surface). In the vicinity there have not been registered any other artifacts or human bones. The finders, working in the narrow trench, have not noticed a possible grave pit. However, the vessels from Kryspinów come undoubtedly from the same destroyed grave — they are technologically very similar and were found one next to another.

Site 2 in Kryspinów lies about 10 km to the west from Cracow, close the limits of the Tenczyn Hills (Polish Garb Tenczyński — a part of the Cracow-Częstochowa Upland) and the so-called Cracow Gate axis. The central axis of the latter is the Vistula River between the Sandomierz Basin and the Oświęcim Basin (Fig. 1). The site locates in a terminal part of the slope on the right bank of the Sanka River, close the place where flood planes of Sanka and the Vistula Rivers merge (Fig. 2). Soils developed on sands prevail in this area.

Vessel 1 (Fig. 4a) is a small amphora with two handles and egg-shape belly. The low neck is flaring outwards in the upper part. Exactly in the middle of its height there is an indistinct horizontal rib with wedge-like incisions made with a sharp tools with V-shape tip. The two handles are asymmetrically places; one of them is "knee-shaped".

Vessel 2 (Fig. 4b) is preserved in fragments that allow its reconstruction. It is an amphora with two handles and a distinct neck, slightly flaring in the upper part. Below the rim there is ledge encircling the neck, pasted to the walls. It is decorated by rectangular slanting incisions made with a stamp. Technologically the vessel is similar to the previous one. Its outer surface is smooth, partially with a glossy polish.

The described vessels from Kryspinów belong to the Książnice Wielkie Type. This particular type is related — in shape, decoration, and technology — to certain pottery forms of the Funnel Beaker culture, appearing also in syncretic Fun-

nel Beaker/Baden assemblages (Cf. Machnik 1966). So far the Książnice Wielkie Type has been registered in western Lesser Poland, according to literature, on six sites only (Fig. 7). They are: Książnice Wielkie (Machnik 1966), Sokolina (Machnik 1966), Proszowice (Prokopowicz 1966), Żerniki Górne (Kempisty 1978, Włodarczak 1998), Miernów (Kempisty 1978), and Dobczyce (Buratyński, Kowalski 1981). According to today's knowledge the "Książnice pottery" can be described as an assemblage of vessels small in number (altogether 13 artifacts) but diverse in shape (various amphorae, jars, and beakers; Fig. 5). The amphorae from Kryspinów enrich this assemblage both quantitatively and stylistically. Some of their features are unique. Such is a decorative rib (ledge) with V-shape (Vessel 1) and rectangular (Vessel 2) incisions. In the latter vessel the position of incisions in the lower part of the ledge resembles the so-called Arcade Ornament in pottery of the Funnel Beaker culture. Shape of the Kryspinów vessels has also no close analogies. In comparison with amphorae of the Książnice Wielkie Type they are more stout and have wide, indistinct bottoms.

Relative chronology of the Książnice Wielkie Type (and also the Kryspinów amphorae) can be determined by its relation in ornaments and forms to pottery with Funnel Beaker/Baden characteristics, as well as its presence in graves of the Cracow Sandomierz group of the Corded Ware culture. Inferring from sepulchral artifacts and burial forms, the "lifetime" of the Książnice assemblages can be placed between the end of the Funnel-Beaker settlement and the fully developed Cracow-Sandomierz group. Transitional character of pottery of the Książnice Wielkie Type (both in style and chronology) is reflected in chronological scheme of the Corded Ware culture in Lesser Poland. Prevailing is the opinion of early dating. According to the scheme of J. Machnik and J. Ścibior the assemblages with the Książnice pottery is related to Phase IIb, or even to Phase IIa, of the Lesser Poland's Corded Ware culture. Therefore, it proceeds the period of main development (Phase III) of the Cracow-Sandomierz group (Machnik, Ścibior 1991; Machnik 1994).

Translated by Jerzy Kopacz